

„Volna egy lány...”

(Az *Édes Anna* a Kolozsvári Állami Magyar Színházban)

„Cudarul bántak vele” – hangzik el a végső konklúzió a 20. század egyik legkiválóbb írója, Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényében. Mégpedig a szerző szócsöveként és alteregójaként is értelmezhető szereplő, Moviszter Miklós szájából a főhős tette, a kettős gyilkossága indokaként. A Kolozsvári Állami Magyar Színház Szabó K. István rendezte regényadaptációjában azonban ez a kulcsmondat nemcsak, hogy nem szerepel, de nem is hiányzik belőle. Hogy miért nem, arra az itt következőkben igyekszem rávilágítani.

A fenti mondat kihagyásának Szabó K. István rendezésében legalább olyan erős és következetes dramaturgiai oka van, mint a Kosztolányi-regényben az elhangzásának. Mert ahogy Kosztolányi sorról sorra építi fel az olvasója számára azt a világot, amelyben egyedül az egy Moviszter Miklós látja tisztán mindazt, ami a gyilkosságig viszi a cselédlányt, Szabó K. István a színpadra álmódott jeleneteivel mintha bennünket, nézőket egyenként és egyként tenne meg Moviszterre - azaz a rendezése atmoszférájával teremti meg számunkra a lánnyal, a lányban zajló folyamat érzékelésének a lehetőségét. Nem mintha a Bíró József megtestesítette Moviszter doktor nem volna „elég” ahhoz, hogy az előadás egy nagyon lényeges pontján az emberiség szeretete és az egyes ember szeretete közötti különbséget ecsetelve az arra teljesen süket nagyúri társaságnak és nekünk, nézőknek is jelezze: baj lesz abból, ahogy Annával, és általában véve a cselédekkel bántak – ellenkezőleg, nagyon is erős a színművész játéka –, ám Moviszterként a végső következtetés kimondása Szabó K. adaptációjában már szükségtelenné válna. Felesleges, redundáns hatást keltene az elhangzása. Hiszen addigra már mi, a Román Eszter alakította Anna sorsát végigkövetve és magunkban elemézve, a művésznő plasztikus játéka következtében szó szerint vele együtt szenvedve tudjuk, látjuk, milyen iszonyatosan cudarul bántak vele...

Hogy épp vele bántak cudarul, és hogy éppen ő lázad fel az urai ellen, azt Szabó K. István előadása szintén nagyon egyértelművé tudja tenni. Miközben elkerül minden, a „szájbarágós” előadásokra jellemző egyértelműséget. Olyan stilizált előadást hoz létre, amelyben mindennek megvan a másodlagos, harmadlagos, sokadlagos értelme, és szinte semmi nem az, aminek látszik. A szürreális hatást keltő díszlet a maga sejtelmes szürke színeivel és füstös homályba

burkolt kellékeivel önmagában tartalmaz olyan elemeket, amelyek a szereplőkben zajló lélektani folyamatok tükréivé válnak. A színészi jobb oldalon, a konyha előtt található „kanapészerűség”, ha jobban megnézzük, nem más, mint a bölcsőt követően a kisgyermekek fekhelyéül szolgáló kiságy – csak a negyedik oldala hiányzik, így le is lehet ülni rá, nemcsak belefeküdni... Azzal pedig, hogy ez elvileg Anna fekvőhelye, ám közben Vizyné (Kali Andrea) kedvenc ülőalkalmatosságául is szolgál, még inkább szimbolikus tartalmakat hordozó kellékké válik. A valaha a kisgyermekét elveszítő, és őt azóta a cselédjeiben „kereső”, szerencsétlen, üldözési mániás, a tutyimutyi, kasztrált férje, Kornél (Bogdán Zsolt) miatt szexuálisan is kielégítetlen asszony – aki szó szerint „elélvez” egy új cseléd adta lehetőségtől, a Ficsor (Sinkó Ferenc) kimondotta szavaktól, mely szerint „volna egy lány” – nem véletlen, hogy itt szeret ücsörögni, miközben Anna is ide bújjik, amikor rájön: Patikárius Jancsi (Kiss Tamás) teherbe ejtette.

Szabó K. István rendezésében tehát a Kosztolányi-regényben szereplő anyamotívum, pontosabban: az anyaság fájdalmas hiánya ezzel az egyetlen kellékkal a regény történéseihez képest jóval fajsúlyosabbá válik: Vizyné lelkiállapota is új fénytörést kap, miközben nem sérti a klasszikus író elképzeléseit sem. Csak továbbgondolja, kiegészíti a regénybe foglaltakat, és ezzel nekünk, „Movisztereknek” hangsúlyosabban üzeni: a gyermektelenség mekkora kárt tud okozni egy gyermekre vágyó nőben, főleg akkor, ha a megtalálni vélt tökéletes cselédje mint a „gyermekpótléka” egyszer csak el akarja hagyni, férjhez akar menni... Miközben a rendező értelmezésében és az ő instruálta színészi játékból, a művészek használta újabb díszletelemből adódóan Anna tette is sokkal inkább következhet a gyermek utáni meddő vágyból, mint azt a regényt olvasva feltételezhetnénk. Amikor Patikárius Jancsi – ahogyan az irodalmi műben is – sült gesztenyével „tudja le” a tettét, azt, hogy „felcsinálta” Annát, majd élete legkeserűbb porával megitatva elhajtja vele a magzatát, és Szabó K. rendezésében ebből a gesztenyéből, majd egy gyermek nemzésére és felnevelésére is hajlandó, Annának finoman udvarló kéményseprő, Báthory (Orbán Attila) állandó kellékéből, a gyufaszálakból a lány gesztenyebábut készít, önmagában letaglózó. Ám az, hogy Anna ezt gyermeket formázó figurát nem másnak, mint a szintén gyermektelen úrnőjének ajándékozza, az a két nő – fura mód, de – közös sorsára is rávilágít. Akik a közös sorsuk ellenére ellenségek, vagy, ha Moviszter szavaiból indulunk ki, épp a közös sorsuk miatt azok... Hisz mindketten babára vágnak, ám amikor Vizyné Annából mint olyan nőtársából, aki szintén gyereket akar, a maga csendes terrorjával neki

megfelelő babát, bábút akar faragni, az az Anna személyiségébe való legdurvább beavatkozás. Felér egy lelki abortusszal.

Anna így a gyermektelen asszonytársában valahol önmagával végez. Az úr, Víz elpusztítása itt – ahogyan a regényben is – csak „járulékos veszteség”. A saját boldogságát öli meg az úrnőjében. Hogy miért a sajátját, és miért nem az összes többi cselédlányét, arra megint Moviszter figyelmeztet. Az emberiség és az egyes ember szeretete közötti különbség érzékeltetésével jelzi: az úri kompánia hajlandó „masszaként”, önálló személyiséggel nem rendelkező csordaként tekinteni a cselédekre. Ezt pedig a darab díszletelemei után a legalább annyira szimbolikus jelmezek is tükrözik: amíg minden más cselédlány ugyanolyan fekete-fehér ruhát visel, Anna a sötét egyberuhájában egyértelműen kitűnik közülük. Jelleme, egyénisége van. S mégis úgy bánnak vele, mint az összes többivel, szó szerint úgy – ahogyan azt a háborzongató és zseniális szófordulatot tartalmazó, Vízéhez történő „beállása” jelenetében látjuk - mint a lovakkal a lóvásáron. Még a fogát is megvizsgálják.

S hogy miért épp Anna öl, erre így már ezekből a jelenetekből – előre – megkapjuk a választ: a több lány, Stefi (Albert Csilla), Etel ((Vindis Andrea), Katica (Varga Csilla), Ilonka (Kántor Melinda), Böbe (Tótszegi Zsuzsa) – a színdarabban kórust alkotva, ezzel is az „egyformaságukat” szimbolizálva – jól elvan a sorsával: nem lázad ellene, inkább pimasz kikapukon keresztül igyekszik szó szerint és átvitt értelemben is kilépni az urai szorításából... Ezzel szemben Anna épp a gépszerű munkavégzésével, a halkszavúságával, azzal, hogy nem kér a piskótából – lásd Moviszter erre irányuló mondatait –, épp hogy szeretné kifejezni önmagát, szeretné az egyéniségét hangsúlyozni, kitűnni a masszából, de nem teheti. Pimaszságra pedig – az egy Patikárius Jancsit kivéve – nem vetemedik. S amikor egyszer erre vetemedik, azért – a római katolikus vallása tanainak „megfelelően” – magzata elvesztésével jócskán megkapja a maga „méltó” büntetését. Amire már csak bűnnel képes felelni.

Hogy miféle bűnnel, arra az előadás rendezője ismét kiváló színházi formanyelvet talált. Az élet és a halál összejátszatását kapjuk meg itt – szó szerint sokkoló módon. Ebben az adaptációban a szemünk láttára folyik egybe a Víz államtitkári kinevezését ünneplő – őt éltető - báli forgatag és a gyilkosság mint az élettel összeegyeztethetetlen tett. A már véres fehér hálórúhában/báli egyenruhában a színen megjelenő Víz-házaspár és az őket ünneplő – nagyon is életigenlő – úrnép tobzódása Szabó K. István rendezésében bizarr haláltáncú alakul. Amihez, amely látványhoz szó szerint vétek volna bármit is szóban hozzátenni. Hisz azt, hogy

Annával mennyire cudarul bántak, és hogy a lánynak erre a bánásmódra és az őt ért összes – addig elfojtott, mélyre száműzött sérelmeire - nem is lehet más a válasza, a haláltáncban való részvétele szavak nélkül tükrözi számunkra. Az, hogy ott táncol a kiirtandó kiszipolyozói között, az a tettéért járó majdani, törvény kiszabta büntetése felől nézve úgyis felér egy öngyilkossággal. Vagy ha úgy tetszik, a Vizyné csendes terrorja kifejlesztette „magzati burokból” való önkéntes és tragikus kitöréssel.

Gyürky Katalin